

Siyasal Yansımalarıyla İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci

A. Ekber DOĞAN*

Türkiye’de 1980’li yıllar diğer birçok şeyin yanında, İslami literatürün daha önce hiç olmadığı kadar geliştiği bir dönem olarak kabul edilmektedir (Çakır, 1991; Bora ve Can: 1991). Bu dönemde literatüre eklenen yapıtlar daha çok İslamcı hareketin ulusal ve uluslararası sorunları, İslami devlet-toplum düzeni ve bir ideoloji olarak İslam’ın belli toplumsal sorun alanlarına dönük çözüm önerileri hakkındaydı. Çevirilerin ağırlıkta olduğu literatürde, yerli yazarlar olarak Ali Bulaç, İsmet Özel, Abdurrahman Dilipak gibi sayısı bir elin parmaklarını geçmeyen isimler ön plana çıkıyordu. Hareketin entelektüel birikim dönemi denebilecek bu yılların sonlarına doğru başörtüsü/turban sorunu ve üniversitelerdeki İslamcı gençlik hareketi ekseninde gelişen bir İslamcı hareket ön plana çıkmaya başladı. İslami konulara ilişkin akademik niteliğe sahip çalışmalar 1990’lardan bu yana, daha geniş bakış açılarından araştırmacıları içine katarak ciddi bir artış gösterdi.

Hareketin kurumsal siyasette en güçlü temsilcisi Refah Partisi ve devamında kurulan partilerle bazı cemaatlerin gözle görülür yükselişinin günümüz Türkiye’indeki siyasal, iktisadi, toplumsal, kültürel boyutları üzerine hatırı sayılır bir külliyatın oluştuğu söylenebilir. Bu yeni külliyatta Refah Partisi-Milli Görüş çizgisi, tarikatlar/cemaatlerin yaklaşım ve etkinlikleri, İslamcı aktörlerin yoksula yardım faaliyetleri, İslamcı kadın hareketi ile birlikte ön plana çıkan temalardan birisi de İslamcı sermaye konusu oldu. Söz konusu sermaye kesiminin oluşum sürecinin dinamikleri ve belli başlı

---

* Dr, Mersin Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü

özellikleri üzerinde dursa da bu literatürün henüz yeterli bir yoğunlaşma düzeyine ulaşmadığı söylenebilir.

Bu yazıda İslamcı sermayenin gelişme özellikleri, 1990'lerden bugüne geçirdiği değişim süreci, bu bağlamda bu kesimin İslamcı siyasetle ilişkisi ve bunun Refah Partisi'nden Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'ne uzanan süreçte nasıl bir seyir izlediği ele alınacaktır. Bunların "laik" büyük sermayeden özerk bir varoluşa sahip olup olmadığı, tekelci sermaye mantığı ve egemen blok açısından sakınca arz edebilecek yönleri, "28 Şubat Süreci" olarak bilinen askeri müdahalenin bu kesime yönelik olarak geliştirdiği önlemler, bunun etkileri ve toplumsal ve siyasal yansımaları çözümlememizin temel eksenlerini oluşturacaktır. Bunlara geçmeden önce İslamcı sermaye konusuna ilişkin güncel sayılabilecek bazı çalışmalarda ortaya çıkan görüşlere değinmek yararlı olacaktır.

İslamcı Sermayeyi Konu Edinen Çalışmalar

Faik Bulut'un *Tarikat Sermayesinin Yükselişi-İslam Ekonomisinin Eleştirisi* (1997) kitabı tarikat sermayesi gibi görece dar bir tanımlama üzerinden hareket etmiş olsa da söz konusu sermayenin 1990'larda ulaştığı boyutları, sermaye birikimi sağlama biçimlerini ve nasıl bir emek-sermaye ilişkisi geliştirmeye çalıştıklarını sergileyen bir öncü çalışma olarak kaydedilmelidir. Yazarın İslam konusundaki zengin bilgi birikimini Marksizmle birleştirdiği çalışmasının geniş bir okuyucu kitlesinin ilgisini çekmesine karşın akademik çalışmalarda görmezden gelinmesini gazetecilik diliyle yazılmış olmasına ve söz konusu kesimin yükselişini kriminal bir vaka biçiminde ele alıyor gözükmesine bağlamak mümkündür. Ancak daha sonra bir gazeteye verdiği mülakatta (Radikal, 13.06.1997), İslamcı şirketlerin yerli-yabancı sermayeyle girdikleri ilişkilerle, işlerini büyütürken tarikatların dar kabuğunu kırmaya başladıklarını daha genel bir İslamcı sermaye kimliğine büründüklerini belirterek kitaptaki çerçevesini genişlettiği anlaşılmaktadır. Sözü edilen şirketlerin farklı tarikatlara bağlı olsalar da genellikle birbirlerini desteklediklerini belirten Bulut, üstte bir İslami kimliğin bunları birleştirdiğini vurguluyordu¹.

İslamcılığın Türkiye'de dine dayalı bir siyasal rejimden ziyade gündelik yaşamı yeniden kurmaya girişmiş (toplumsal) bir kimlik hareketi olduğunu savlayan Hakan Yavuz ise, *Modernleşen Muhafazakarlık*'in adlı kitabının (2004) dördüncü bölümünde Anadolu'nun dinine bağlı küçük ve orta girişimcilerini geliştiren dinamiğin esasen, 1980 sonrasında Turgut Özal tarafından yürürlüğe konan neo-liberal ekonomi siyasalarının yarattığı avantajlarda aranması gerektiğini belirtmektedir. Özal'ın petrol

¹ Ona göre; bir hammadde ihtiyacında bile, mal önce aynı tarikat içinden sağlanmaya çalışılır, olmazsa diğer tarikatlara mensup şirketlerden talep edilir, o da olmadı diğer firmalara başvurulur.

zengini kimi Arap ülkelerden sağlanan fonların İslami esaslara bağlı çalışan finans kurumları aracılığıyla Nurcu ve Nakşibendi tarikatlarının ilişki ağları üzerinden söz konusu burjuva kesimine nasıl bir katkıda bulunduğunu, bunların Konya, Kayseri gibi büyük Anadolu kentlerinde geleneksel-kültürel değer ve bağları ucuz işgücü havuzları yaratmak için nasıl kullandıklarını ortaya koyması bakımından doğru noktalara işaret etse de Yavuz'un, Özal'ı ve bu kesimi söz konusu dönemde büyük sermayeye karşı konumlanıyor biçimde göstermesi (2005: 124-125) spekülâtif ve zorlama tespitler olarak göze çarpmaktadır. Daha sonraki satırlarda "modern İslami uyanışın ana kurumsal gelişmelerinden biri" olarak MÜSİAD'ın kuruluşu ve gelişimini ele alan Yavuz'un dikkat çekici bir özelliği, Bulut'un olumsuzlayarak işaret ettiği bir çok tespiti (güçlenme sürecinin Özal döneminde başlaması, Arap sermayesinin katkısı, tarikatların/cemaatlerin gelişimde merkezi konumda bulunması, dini ve diğer geleneksel-kültürel değerleri sermaye birikimi ve emek sömürsünde kullanan kapitalistler oluşları) akademik dille ama bu sefer olumlayarak teyit etmesidir.

İslamcı sermayeye Yavuz'un yaklaşımına yakın bir perspektiften bakan Şennur Özdemir'in *MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi* adlı kitapta (2006) böyle bir derneğin kurulmasının ön koşullarının nasıl oluştuğunu, üyeleri arasındaki ne tür benzerlik ve farklılıkların bulunduğunu ortaya koyduktan sonra, bu kesimin ortaya çıkarmaya başladıklarını söylediği, kendine özgü çalışma etiği üzerinde yoğunlaşmıştır. MÜSİAD üyeleri üzerine yaptığı alan çalışmasına dayanan kitabında Özdemir, eski ile yeni, gelenekselle modern arasında sıkışmış durumda olduğunu söylediği yeni kentli, eğitilmiş, genç ve dış dünyayla canlı ilişkilere sahip İslamcı girişimciler üzerinde yoğunlaşmıştır. Ona göre, İslamcı sermayenin bu genç kuşak üyeleri, "bilinçli insan/Müslüman" olma gibi terimlerle ifade ettikleri yeni çalışma etiğiyle, eskiyle ve gelenekselle devamlılık ilişkisi içinde dengeli, orta yolcu bir modernleşme çizgisi tutturmaya çalışmaktadır.

Türkçe'de *Yalanla Yaşamak: Tercih Çarpıtmasının Toplumsal Sonuçları* adlı bir kitabı (2001) daha bulunan Timur Kuran'ın *İslam'ın Ekonomik Yüzleri* adlı çalışması (2002) 1989-1997 arasında çeşitli dergilerde yayımlanmış altı makalesinin bir araya getirilmesinin ürünüdür. İslami ilkelerin günümüz ekonomilerine, özellikle de İslam dünyasındaki ekonomik yaşama uygulama çabalarına ışık tutmayı amaçladığını belirttiği çalışmasında Kuran'ın, siyasal İslam/İslamcı köktencilik'in yükselişiyle gelişen İslam ekonomisi tartışmalarıyla, "ekonomik İslamlaşma" akımının farklı boyutlarını geniş bir kuramsal ve tarihsel arka plan çerçevesinde ele aldığı görülüyor. Kitapta dinin ve ona dayalı cemaatleşmelerin günümüzün "belirsiz" ekonomik koşullarında İslamcı sermaye çevresi açısından sağladığı avantajlar üzerinde durulmuş, dinine bağlı sermayedarların içinde yer aldıkları karşılıklı güven ve dayanışmaya dayalı ilişki ağlarının İslami bir alt ekonominin oluşumunu getirdiği ortaya konulmuştur. Her ne kadar,

Kuran'ın işaret ettiği gibi işlerini genellikle laik şirketler gibi yürüten (büyük bir hırsla kar peşinde koşmaları, üretkenliği arttıracak düzenlemeler yapmaları vb.) şirketlerin oluşturduğu bir şey olsa da alt-ekonomi oluşumu (işlerini mümkün olduğunca kendileri gibi İslamcı olan şirketler ve bankalarla yürütmek, müşteri kitlesi ve çalışanlarının çekirdeğini yine böylesi insanların oluşturması) daha sonra göreceğimiz gibi bu sermayeye, birikim sağlama açısından diğer sermaye fraksiyonları karşısında ek avantajlar sağladığı için önemlidir. Kuran'ın kitabı ayrıca, dine bağlılığın özellikle kır ve taşra kökenli sermayedarlar açısından, bireysel zenginliğin yaratabileceği suçluluk duygusunu yumuşatmak gibi kritik bir işlev gördüğüne işaret etmesi bakımından önemlidir. "Herhangi bir sanayici, İslam bankasında hesap açtırarak, mümkün olduğunca İslami mağazalardan alışveriş ederek ve İslami amaçlara bağışta bulunarak kötü toplumsal koşullara rağmen iyi bir Müslüman olarak yaşamak için elinden geleni yaptığına kendini inandırabilir (2002: 94-95)."

Ayşe Buğra ise *Dini Kimlik ve Sınıf: Bir MÜSİAD ve Hak-İş Karşılaştırması* makalesinde (2004), önce Türkiye'de devlet-İslam ilişkisi ve bunun 1980 darbesi sonrasında izlenen toplumsal birlik stratejisiyle yaşadığı değişim üzerinde duruyor, daha sonra Timur Kuran'ın İslami ilkelere bağlılığın işadamları açısından gördüğü sosyo-ekonomik ve psikolojik işlevler konusundaki saptamalarından hareketle İslamcı sermayenin gelişme dinamiklerini dünyada gelişen esnek üretim sistemi içinde irdeleyiyor. Kuran'ın saptamalarını söz konusu sermaye çevresinin en bilinen örgütü MÜSİAD üzerinden somutlaştırmaya giriştiğinde vardığı sonuç: MÜSİAD'ın üyeleri arasındaki girdi arzını, toptancılık-perakendecilik veya taşeronluğu içeren ilişkilerde araya girerek bu ilişkileri kolaylaştırdığıdır. "Bu şekilde, belirsizlik ve sözleşmelere riayet edilmemesi tehlikesi azalıyor, dolayısıyla bilgi edinme ve ilişkilerin gelişmesini kontrol etme maliyetleri düşüyor. Bu tür ilişki ağı kurma faaliyetlerinde İslam, MÜSİAD üyeleri arasında güvene dayanan cemaat bağları oluşturan çok yararlı bir ekonomik kaynak haline geliyor (2004: 135)." Söz konusu sermaye çevresinin en bilinen örgütü MÜSİAD'la, İslamcı eğilimli işçi konfederasyonu Hak-İş arasında emek-sermaye ilişkisine bakıştaki farkı sınıf çelişkisi düzleminde irdelemesidir. Buğra MÜSİAD'ın Uzakdoğu ülkelerinin geleneklerine bağlı kalarak gerçekleştirdiğini varsaydığı hızlı kalkınmaya referansla emek-sermaye ilişkisinde enformel, kişisel ilişkilere dayalı himayeci (paternalist) bir tarzı oturtmak istediğini, Hak-İş yöneticilerininse Uzakdoğu modelinin, otoriter ve anti-demokratik bir siyasal sistem üzerine bina edildiğini söyleyerek, söz konusu ilişkinin formel kural ve düzenlemelere dayanması gerektiğini düşündüklerini belirtmiştir.

İslamcı Sermayenin Oluşum ve Gelişimi

MÜSİAD üyeleri üzerine yapılan bir değerlendirmede, 1995'teki üyelerin yarısından fazlasının 1983'ten sonra, yani dört eğilimi birleştirdiğini iddia eden Anavatan Partisi (ANAP) ve lideri Turgut Özal iktidarı döneminde faaliyete başlamış

oldukları belirtilmektedir (Yavuz, 2005: 131). Turgut Özal ve partisi ANAP, 12 Eylül askeri cuntasının baskı ve engellemeleriyle sağlanmaya çalışılan siyasal merkezi güçlendirme projesini, 1983 sonrasında büyük İstanbul burjuvazisiyle Anadolu sermayesini birincinin hakimiyetinde birleştirerek daha da ileri götürmüştür². Özal her ne kadar dört eğilimi birleştirdiğini söylese de temelde sözü edilen sınıfsal ittifaka uygun olarak, liberallerle -başta Nakşibendi tarikatı üyeleri³ olmak üzere- dini muhafazakârların bir ittifakıydı⁴. Büyük toprak sahipleri ve küçük çiftçilerse işçi sınıfıyla birlikte bu ittifakın dışında tutulmuşlardır.

Liberallerle dini muhafazakarlar arasındaki ittifak, 12 Eylül sonrasında geleneksel küçük girişimcilikle büyük sermaye/Anadolu-İstanbul sermayeleri arasında kurulan ittifakın ANAP örneğinde siyasal ifadesiydi. Özal'ın kişiliğinde simgeleşen bu ittifak, neo-liberalizmin ilk uygulandığı Batılı ülkeler olan ABD ve İngiltere göz önünde bulundurulduğunda çok da özgün bir durum değildir. Bu ülkelerin yeni sağcı hükümetleri de refah devleti uygulamalarına aile, millet, din gibi muhafazakar unsurları kullanarak saldırmaktaydı. Bu durum kısaca, muhafazakar düşünür "Hayek'ten kalkarak Locke'a varmak" olarak değerlendirilebilir.

Özal, DP'nin 1950'lerde yaptığına benzer şekilde, muhafazakar çevreleri kamusal alana davet ederek devlet-toplum ilişkilerini yeniden düzenliyordu. Menderes'le Özal, DP ile ANAP arasında sınıfsal ittifak çerçevesi bakımından birincisinin kırsal sınıflara özel bir öncelik vermesi gibi bir farklılık bulunduğunu da belirtmek gerekir. Özal'lı yılları sivil toplumun özerkleşmesi, gelişmesi ve demokratikleşme açılarından selamlayan Göle'ye göre, Özal'ın uyguladığı liberal siyasalar sivil toplumun ekonomik özerkleşmesini temsil ederken, gelişen İslamcılık da onun kültürel boyuttaki özerkleşmesini temsil eder (Göle, 1994: 222)⁵.

² Bunda Özal'ın 1977 seçimlerinde MSP'den milletvekili adayı olmuş olmasının, Sabancı Holding'de yöneticilik ve büyük sermayenin en önemli işkolu sendikası olan Metal Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS) Başkanlığı yapmış olmasının ne ölçüde payı olduğu bilinmez, ama kişiliği ve seçimlerde sağdaki rakibi Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni muhafazakâr oyların 1970'lerde yüksek olduğu yerlerde açık farkla geçmiş olmasının bu konuda yeterince bilgi verdiği söylenebilir.

³ Özal'ın da mensupları arasında yer aldığı bu tarikata bağlı İsmailağa Cemaati MNP ve MSP'nin kuruluş süreçlerinde de etkili olmuş bir çevredir. Daha sonraki iki dindar muhafazakar başbakanın (Necmettin Erbakan ve Tayyip Erdoğan) aynı tarikatın aynı cemaatinin üyeleri olmaları da bunların ne denli etkin bir dini grup olduklarının dikkat çekici bir göstergesidir.

⁴ Partideki MHP kökenliler ise 1980 sonrasında İstanbul ve Anadolu sermayeleri arasında oluşmuş ittifakın hegemonyası ve kendi liderliğinin yasaklılığı nedeniyle burada yer almaktaydı. Dördüncü eğilim olarak lanse edilen sosyal demokratlar ise diğerleri gibi arkasında herhangi bir kitle bağı bulunmayan, partideki liberallerin eklentisi durumundaki bireylerden ibaretti. Bunların bir eğilim olarak anılmaları da bu yüzden mümkün değildi.

⁵ Ashında, toplumsal-kültürel düzlemde İslamiliğin önünü açarak devlet-din ilişkilerinde önemli bir değişime yol açan Özal'ı cunta hükümetine ekonomiden sorumlu bakan yapan 12 Eylül darbecileriydi (Yavuz, 1997: 67). Bu değişim aynı zamanda kamusal alanın dışında tutulmuş kesim ve görüşlere açılmasını da ifade etmekteydi.

Camilerin ve İmam-Hatip Liselerinin sayısındaki artış, üniversiteler, Milli Eğitim ve İçişleri Bakanlıkları başta olmak üzere devlet kurumlarında yaşanan muhafazakar kadrolaşma, Arap sermayesinin elindeki petro-doların bir kısmının Türkiye bankacılık sistemine İslami/faizsiz bankacılık adı altında sokulması, yerli İslamcı/tarikat burjuvazisinin bu yeni kaynaktan beslenmesi gibi gelişmeler, Turgut Özal hükümetleri döneminde (1983-1991) başlayıp, olgunlaşan eğilimler olarak, erken Cumhuriyet döneminde kamusal alanın dışına itilen İslamcılığın yeniden bu alana dönmesini sağlamıştır. Kamusal alanın İslamcı kesimlere açılmasının yapı-aktör ilişkisi bağlamındaki toplumsal-siyasal karşılığı da geleneksel ve kültürel bağlarla şekillenen cemaatsel topluluk ilişkilerinin toplumda önemini arttırması, geleneksel küçük girişimciler içinden yeni zenginleşen, 1990'larda KOBİ sahipleri olarak adlandırılacak bir kesimin çıkması olmuştur⁶. Dolayısıyla MÜSİAD üyelerinin önemli bir kısmının 1980'lerde Arap finans kurumlarınca fonlanan, Vakıflar yasasındaki değişikliklerle kentsel rantlardan daha fazla yararlanan cemaatlerin oluşturduğu havuzda serpilen şirketler olduğu kimi yazarlarca açık ya da örtük olarak dillendirilen bir durumdur (Bulut, 1997: 258-263; Yavuz, 2004: 130-131). Cemaatlere bağlı şirketlerin söz konusu havuzu, hem vergi yükünü hafifletmekte, hem de üretimin üç temel faktörünü (Sermaye, Emek, Toprak) görece daha ucuza sağlamaktadır. Buna ek olarak, cemaatlerin söz konusu girişimciler için sağladığı bir diğer olanak, ürettikleri ürünler için cemaatin büyüklüğüne bağlı olarak belli bir tüketici kitlesini garanti etmesidir. Böylesi bir çok boyutlu yapı içinde serpildikleri için, konuyla ilgili literatürde bu kesim için 1990'ların ortalarına kadar "Yeşil Sermaye" ve "Tarikat Sermayesi" adlandırmaları kullanılmıştır. Söz konusu kesiminin gelişiminde Arap petro-dolarlarıyla ve tarikatlarla ilişkisinin merkezi öneminden kaynaklanan bu adlandırmalar, bunların içinden bir kesimin, işletme ölçekleri, ilişki ağları ve finans kaynakları bakımından güçlenip, -rabıtasını sürdürdüğü- bu güçlenme zeminlerinin ötesine geçmeye başlamasıyla birlikte, yerini "İslami/İslamcı sermaye" adlandırmasına bırakmıştır. MÜSİAD'ın 5 Mayıs 1990'da kurulması ve zaman içinde söylem ve pratiğiyle kendisini büyük İstanbul sermayesinden ayrı bir yerde konumlandırması da bu adlandırmayı anlamlı kılan bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. İslamcı sermaye adlandırmasının kabul görmeye başladığı süreçte, bunların kendi içinde sınıfsal açıdan eskisinden daha heterojen bir grup haline geldiği görülmektedir.

İslamcı sermaye içinde özellikle 1990'larda hem işletme ölçekleri ve iş yaptıkları sosyo-mekansal ölçekler, hem de sermaye birikimlerini oluşturma ve finansman açısından bir farklılaşma yaşandı. Geleneksel küçük burjuvazi (esnaf ve zanaatkarlar)

⁶ Devlet-sivil toplum ayrımı ve kamusal alan tartışması üzerinden bu gelişmeleri değerlendiren Şerif Mardin, Nilüfer Göle, Metin Heper gibi akademisyenlere göre, "toplumun ayrı bir gerçekliği" olarak kamusal alan dışında tutulmuş geleneksel-muhafazakar/dindar unsurların 1980'lerde kaydettiği mesafe, sivil toplumun özerkleşmesi ve gelişmesi açısından ilerici bir gelişmedir (Navaro-Yashin: 1998: 4).

içinden gelip, organize sanayi bölgelerinde uygulanan teşvik ve sağlanan ayrıcalıklarla gelişen KOBİ sahipleriyle, belediyeye iş yapan ticaret ve inşaat sektörü temsilcilerinin bu sermayenin en dinamik unsurları oldukları görülmektedir. Bunlar arasında, neo-liberalizm ve sermayenin globalleşmesi sürecinde büyümek ya da en azından bu sürece ayak uydurmak için ulusal büyük sermaye ve yabancı sermayeyle ilişki kurmanın, varolan ilişkileri geliştirmenin, devletin çekildiği iktisadi alanlara girmenin ve uluslararası ölçekte iş yapmanın gerekliliğini görüp yerel-üstü pazara açılan KOBİ sahipleriyle, İstanbul ve Ankara gibi 1997 yılı itibariyle Türkiye’de milli gelirin %29,9 gibi büyük bir kısmını alan (DİE, 1999: 13-14) iki metropolde İslamcıların kent yönetimini elinde bulundurmasının sağladığı olanaklardan yararlananların teknolojilerini ve işletme tekniklerini geliştirerek diğerlerinden farklılaştıkları açıktır. Bu sınıfsal farklılaşmanın 1990’ların ortasındaki dışa vurumu, zenginleşen-burjuvalaşan kesimden çoğu girişimcinin, kendileriyle görüşmeler yapan Şennur Özdemir’e (2001: 157), küçük ölçekli girişimcilerin MÜSİAD’dan çıkarılması gerektiğini ısrarla vurgulamış olmalarıdır. İslamcı sermayenin -bir kısmı yine bu kesim arasından türemekle birlikte- bunlardan belli ölçüde farklılaşmış önemli bir aktörü olarak 1990’larda kurulan holdingleri de anmak gerekmektedir. İslami kar payı sistemiyle dini duyarlılıklarını kullandığı yurt içi ve özellikle de yurt dışındaki tasarruf sahiplerinden resmi geçerliliği bulunmayan hisse senetleri satarak bir dönem ciddi miktarlarda para toplayan bu holdinglerin, İslamcı hareketin 1990’lardaki yükselişini kendi büyümesi-zenginleşmesinin kaldıracı olarak kullandıkları söylenebilir.

Buraya kadar söylediklerimizi yukarıda andığımız çalışmalardan çıkardığımız bilgilerle birleştirerek, İslamcı sermayeye ilişkin şu tür genellemelere varabiliriz:

- a) ağırlıklı Anadolu’nun orta ve küçük ölçekli işletmeleri arasından çıkmışlardır,
- b) ilk gelişme ivmelerini Özal döneminde uygulanan ihracatı teşvik, Arap sermayesinin katkısıyla oluşturulan İslami bankacılık sisteminin getirilmesi, vakıflar yasasıyla tarikatların/cemaatlerin ekonomik güçlerinin artırılması gibi kimi politikalardan almışlardır,
- c) sermaye birikimi ve emek süreçlerinde din başta olmak üzere geleneksel-kültürel değerleri ve ilişki ağlarını kullanmaktadır,
- d) içinde yer aldıkları ilişki ağlarını İslamcı kimlikleriyle birleştirerek ekonomik etkinliklerini yüzyüze ilişkilere, karşılıklı güven ilişkilerine oturtmaya çalışan bu girişimciler, gereksinimlerini büyük ölçüde birbirinden karşılayanların oluşturduğu bir İslami alt ekonomi yaratmışlardır,
- e) İslami amaçlara ve İslami çevrelerin yürüttüğü hayırseverlik ve eğitim işlerine fonlar yaratarak hem kişisel tatmin sağlamakta, hem de hareket ettiği ilişkiler evrenini genişletmektedirler,

f) Yeni çalışma etiği denilen şey bağlamında “eski ile yeni arasında sıkışmış” biçimde tasvir edilen İslamcı sermayedarlar, eskinin dindar küçük üreticilerinin “bir lokma, bir hırka” listesine, ‘bir de Mazda’yı (hatta bazılarının özel uçağı) eklemeleridir. Zenginleşmeyle gelen yaşam tarzı değişikliklerini, burjuvalaşmayı yani dünyevi kurtuluşu ifade eden bu değişime icazeti bizzat tarikat şeyhlerinden –örneğin Nakşibendi şeyhi Mehmet Zahit Kotku- almaları da anlamlıdır (Yavuz, 2005: 192-193)⁷.

g) Uzakdoğu ülkelerine özgü olduğu varsayılan (aslında anti-demokratik rejimlerin ürünü olan) gelenek içinden giderek modernleşme diye formüle edilebilecek bir gelişme modelini savunmaktadırlar,

h) emek-sermaye ilişkisinde sendika, toplu sözleşme, sigorta gibi modern hak arama araçlarını devre dışı bırakarak, emek maliyetlerini asgari düzeyde tutmaya yarayan gayrı-resmi ve kişisel ilişkilere dayalı, otoriter, paternalist ilişkileri hakim kılmaya çalışmaktadırlar.

i) İslamcı sermaye içindeki sınıfsal heterojenlik, özellikle 1990’larda hem işletme ölçekleri ve iş yaptıkları sosyo-mekansal ölçekler, hem de sermaye birikimlerini oluşturma ve finansman açılarından yaşanan farklılaşmalara paralel olarak daha da derinleşmiştir.

İslamcı Sermayenin Örgütlenmesi: MÜSİAD

Zahit Kotku, Esat Coşan gibi İslamcı siyaset ve ekonomi çevrelerinde etkili kabul edilen Nakşibendi şeyhlerinin, kendilerine bağlı girişimcilerin -1980 ve özellikle 1990’lardaki- “dünyalıklarını geliştirme”leri anlamına da gelen zenginleşmeleri sürecini, Allah’a kulluğun kapitalist piyasada yerine getirilebileceği, İslam toplumunun hizmetindeyken kar arayışı içinde olmanın, dini açıdan, dua ve ibadetle eşdeğer olduğu gibi vaazlarla selamlayan yaklaşımları (Yavuz, 2005: 134, 192-194), bu cemaatle çeşitli düzeylerde ilişkisi kurulabilecek olan MÜSİAD’ın kuruluşuyla birlikte daha kamusal bir tartışma düzlemine taşınarak alenilemiştir. Açılımı Müstakil İşadamları Derneği olan MÜSİAD 5 Mayıs 1990’da kurulmuştur. Bunun yanında, MÜSİAD’ın kuruluşundan yaklaşık 3 yıl sonra İslamcı cemahta iki işadamı örgütü daha kuruldu.

---

⁷ Örneğin Nakşibendi tarikatına bağlı İskenderpaşa Cemaati’nin Kotku’dan sonraki lideri Esat Coşan’ın kapitalist piyasa düzeni üzerine vurgusu, “Müslümanların piyasa güçlerinin serbestleştirici ve rasyonalize edici “gizli el”ini, ilahi hikmetin bir tecellisi olarak görmesini istiyordu”(Yavuz, 2005: 193).

MÜSİAD'da yer almak yerine, 1993'te İş Hayatı Dayanışma Derneği⁸ (İŞHAD) ve Hür Sanayici ve İşadamları Derneği⁹ (HÜRSİAD) şemsiyesi altında örgütlenen burjuvaların Nurcu Fettullah Gülen cemaati yanlısı insanlar olduğu belirtilmektedir (Yavuz, 1997: 259). Bunların İslamcı sermayenin genelinden ayrı kuruluşlara gitmiş olmalarını, MÜSİAD'ın RP yanlısı olması ve Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile entegrasyonuna karşı olmasına bağlayan Yavuz, cemaatin bu demeklerin üyelerinin oluşturduğu ekonomik altyapının 400 özel lise, üniversite ve koleji, yurtları, yaz kamplarını ve 100'den fazla vakfi desteklemek için gerekli olduğunu belirtmektedir (Yavuz, 1997: 259). Cemaatin 1991 sonrasında ABD merkezi istihbarat örgütü CIA ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin de desteğiyle eski Sovyet Cumhuriyetlerinden başlayarak, Moğolistan'dan Tayland'a, Papua Yeni Gine'den, Macaristan'a, Afganistan'dan Güney Afrika Cumhuriyeti'ne uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmış bulunan özel okullarının bu derneklerin üyelerine bu coğrafyalarda iş yaparken hem belli bir nüfuz sağladığı hem de para aktarımı (kara para aklama faaliyetleri de dahil) işlerinde kolaylıklar sağladığı belirtilmektedir (Akfırat, 1999: 346-348; Bulut, 1999: 382-384).

Çalışmamızda İslamcı sermaye analizimizi büyük ölçüde, kamusal alanda daha fazla görünür olan, kamuoyunda TÜSİAD'ın rakibi gibi algılanan ve daha fazla üyesi bulunan MÜSİAD üzerinden sürdüreceğiz. Anılan cemaat liderlerinin piyasacılıklarını, yayınladıkları **İş Hayatında İslam İnsanı** adlı broşürde Hazreti Muhammed'e atıfla, "Fiyatları belirleyen Allah'tır" diyecek kadar (Şencan, 1994) ileriye götürmüş bulunan derneğin ilk başkanı Erol Yazar kuruluş amaçlarını şöyle anlatıyordu:

*Türkiye'de sanayi ve ticaret odaları ile Odalar Birliği gibi kuruluşlar sanayicinin beklentilerine cevap veremiyor. Bunun için işadamları fikriyatları doğrultusunda ayrı bir teşekkül kurma arzusu içindeler. (...) Biz ne SİAD'lar gibi mahalli, ne de TÜSİAD ve TÜGİAD gibi **İstanbul** ağırlıklıyız. MÜSİAD'ın farkı büyük işletmeler ve holdinglerden ziyade, orta ve küçük ölçekli işletmeleri hedef almasıdır. Bizim bakış açımız da diğer derneklerden farklı.*

-
- ⁸ İŞHAD'ın internet sitesine bakıldığında, 420'den fazla üyesi olan derneklerinin amaçları ve hedef kitlesinin MÜSİAD'la oldukça fazla benzeştiği görülmektedir: "Türkiye ekonomisinde oldukça önemli bir yere sahip KOBİ'lerin yapılarını sağlamlaştırmak ve onları hızla globalleşen dünyada rekabet güçlerini arttırmak için gerekli uluslararası standartlara ulaştırmak, üyelerinin ve yabancı işadamlarının Türkiye, Orta Asya, Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'da ticari ve hizmet yatırımlarında bulunabilmelerine yardımcı olmak" (İŞHAD, 2006).
- ⁹ Daha çok uluslararası ölçüğe yönelmiş İslamcı (Nurcu) sermayedarların üye olduğu HÜRSİAD da 1993 yılında kurulmuştur. Dernek üye sayısını -Eylül 2006'da- 350 olarak belirtmektedir (HÜRSİAD, 2006).

Üyelerini “homo-İslamicus” olarak tanımlayan MÜSİAD’ın kuruluşunu Yavuz, “modern İslami uyanışın” ana kurumsal gelişmelerinden biri olarak değerlendirmektedir (2004: 131). Küçük ve orta ölçekliler ağırlıkta olsa da kurulduğunda azımsanamayacak sayıda (yaklaşık 1100) işadamını çatısı altında toplamış bulunan MÜSİAD’ın “diğer derneklerden farklı”lığı yaş ortalaması 33 olan üyelerinin siyasal motivasyonlarında yatıyordu. Yani, MÜSİAD kuruluş yıllarında, kapitalin/sermayenin “ahlaklı kapitalist”lerin elinde olmasını sağlayacak bir düzen istediklerini söyleyecek kadar siyaseten cüretkar olan genç kuşak İslamcılarının ataklığına, dinamizmine sahip bir dernekti. Derneğin formel/tüzüksel amacı ise tıpkı daha sonra kurulan İŞHAD ve HÜRSİAD’ınki gibi, “küçük ve ölçekli işletme sahibi üyelerinin yurt dışına açılmasını sağlamak”tır¹⁰. Yaklaşık 1100 üyeyle yola çıkan derneğin üye sayısı 1995’te 1700’lere çıkmış, 1996’da Refahyol hükümetinin etkisiyle 2100’e ulaşmıştır. Sözü edilen hükümeti deviren 28 Şubat müdahalesinin olduğu 1997’de MÜSİAD üyesi şirketlerin sayısının 2897’ye çıkması dikkat çekicidir. Bu üyelere bağlı şirketlerin sayısı ise 4000’i bulmaktadır.

İslamcı Sermayenin Yükselişinin Toplumsal ve Siyasal Yansımaları

Üyelerinin büyük bir kısmını küçük ölçekte iş yapan şirketler oluştursa da MÜSİAD’a yön veren sınıfsal irade, neo-liberalizm ve sermayenin globalleşmesi sürecinde palazlanma arzusu taşıyan/bu sürece ayak uydurmak isteyen orta ve büyük ölçekli sermayedarlara aittir. Yani, bunlar Ruşen Çakır’ın daha 1993’te, RP’nin 4. Kongresindeki değişme emarelerini yorumlarken “Şimdi Refah’ta Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan hatta Almanya ile iş yapan bir kesim var” diye işaret ettiği kesimdir (Çakır, 1993: 12-13).

RP’nin günlük yayın organı olan *Milli Gazete*’yle, *Zaman*, *Türkiye*, *Yeni Asya* gibi daha ziyade bir cemaatin yayını olarak bilinen günlük gazetelerin ve aşırı sağcı (reaksiyoner bir anti-moderleşmeci, anti-komünist) bir çizgiyi sürdüren *Vakit* dışında, 1994 yılından itibaren *Yeni Şafak* gibi bir gazetenin yayımlanmaya başlaması¹¹ da MÜSİAD’ın ve ona yön veren kesimin kısa sürede gösterdiği gelişmenin ürünlerinden biridir. *Zaman*’ı da peşine takarak bir değişim rotasına sokan bu gelişmeyi, İslamcı sermayenin kendisine parti ve cemaatlerden bağımsız olmasa da

¹⁰ 1993’ten beri 10 büyük ölçekli uluslararası fuar düzenleyen MÜSİAD’ın yurt dışında 30 ülkede 63 irtibat adresi bulunmaktadır.

¹¹ Gazetenin arkasında İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin en fazla iş yaptığı şirketlerden biri olduğu belirtilen (Bölük, 2002: 36-37) Albayraklar Grubu bulunmaktadır. Yine bu yıllarda yayın hayatına başlayan RP çizgisindeki Kanal 7 televizyonunun da İstanbul Büyükşehir Belediyesi’ne ait BRT televizyonunun cihazlarının ucuz fiyatlarla kiralanmasıyla yayın hayatına başladığı ve Belediye ve ona bağlı iktisadi teşekküllerin reklamlarıyla aktif biçimde desteklendiği belirtilmektedir (Bölük, 2002: 23).

özerk dışa dönük bir kamusal alan yaratması olarak değerlendirmek mümkündür. Bu da söz konusu kesimin modern burjuva kültürünün belli unsurlarıyla birleşmesi, kendine has bir burjuvalaşma biçimi yaratmaya başlaması anlamında bir gelişme doğrultusu yarattığı için önemlidir.

Takip eden süreçte, gerek iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler, gerekse de İslamcılarının bir çok büyük kentte belediyeleri ele geçirmiş olmasının genişlettiği maddi olanakların etkisiyle İslamcı medya 1990'ların ikinci yarısından beri hızlı bir çeşitlenme ve yaygınlaşma göstermiştir. Bunlarla bakışımı biçimde gözlenen önemli bir gelişme de, parti ve cemaatlere angaje olmadan, gazete ve dergilerde yazılar yazan, televizyon ve radyolarda program yapan, üniversitelerde akademik faaliyet yürüten, edebiyat, sinema, tiyatro, müzik gibi kültür-sanat alanlarında ürünler ortaya koyan İslamcı entelektüellerin sayısının ciddi bir artış göstermesidir. Bu artış, hareket içinde ekonomik ve siyasal güçlenme süreciyle yaşanan -ve en çok İslamcı sermayedarların yaşam tarzlarındaki burjuvalaşma denebilecek bir değişimle yansımaları bulan- sınıfsal farklılaşmaya uygun olarak farklı bakış açılarının dillendirilmesini de getirmiştir. Bugün gelinen noktada, İslami kıyafet ve moda gösterileri, İslami tatil biçimi geliştirdiğini iddia eden beş yıldızlı oteller, lüks ve korunaklı bir yaşamı vaat eden steril siteler ve benzeri lüks tüketim kalıplarının neo-Osmanlı temsilcileri süslenen İslami versiyonlarıyla, İslamcı sermaye örgütleri, insan hakları örgütleri, kadın platformlarının kurulması, romanlarda kadın-erkek ilişkisinde aşk temasının işlenmeye başlanması gibi göstergelerin oluşturduğu toplam, İslamın ve İslamcı kesim içindeki farklılaşmanın modern kent yaşamıyla harmanlanan kamusal görünümü olarak kaydedilmelidir.

“28 Şubat Süreci”

Öncelikle popüler siyaset dilinde “28 Şubat Süreci” diye anılan askeri müdahaleyi kısaca hatırlayalım. 1990'larda belli tanınmış Atatürkçü aydınlara yönelik suikastlar, üniversitelerde türban tartışmaları, RP'li belediye yönetimlerinin laik çevrelere ve kentlerde o zamana kadar hakim laik yaşam biçimine karşı söylem ve uygulamaları ve İslamcı parti başkanının Haziran 1996'da RP-DYP koalisyon hükümetinin başına geçmesi, hükümetin kimi söylem ve uygulamaları askerler başta olmak üzere devlet bürokrasisinin bir tarafı olduğu laiklik-şeriat tartışmalarını gündemin sıcak bir maddesi yapmıştı. Her ne kadar, “irtica” Milli Güvenlik Kurulu'nun iç tehdit öncelikleri arasında ikinci sıraya yükselmiş olsa da RP'nin kurumsal siyasette iktidar ortağı olacak kadar güçlenmesi ve tarikat ve cemaatler başta olmak üzere İslamcı çevrelerin çeşitli etmenlerle yaygınlık ve canlılık kazanan faaliyetlerine o zamana kadar askerlerin deyimleriyle “bir balans ayarı” verilmemesinin nedeni, Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde PKK'ye karşı verilen şiddetli mücadeleydi. Susurluk Kazası ve sonrasında (3 Kasım

1996) bu savaşta kullanılan bazı unsurlar tasfiye edilirken, “terörle mücadele”nin de başarıya ulaştığı tescillenmiş oluyordu. Daha önce ikinci bir cephe açmamak kaygısıyla ertelendiği söylenebilecek olan müdahale, RP’li milletvekili ve belediye başkanlarının (Şevki Yılmaz, Hasan Hüseyin Ceylan, Şükrü Karatepe, Bekir Yıldız) demeçleri, hükümetin Susurluk Kazası’yla ortaya çıkan ülkücü mafya-siyasetçi-polis ilişkilerinin üzerine gitme konusundaki isteksizliğine duyulan tepkiler, Ocak ayında tarikat ve cemaat liderlerinin Başbakanlığa davet edildiği iftar yemeği, Türkiye 1997’de yapılacak AB zirvesinde tarih almaya çalışırken ona alternatif gözüken D-8 girişimi ve Ocak 1997’de yapılan D-8 zirvesi gibi ulusal ve uluslararası koşulların da uygun olmasının yardımıyla Susurluk Kazası’ndan 5 ay sonra gerçekleşti.

Medyanın MGK zirvesi öncesinde “irticai tehdit”in yükseldiğine ilişkin yayınları ve Başbakan Necmettin Erbakan’ın “Türkiye’de faşist laik düzen var” sözleriyle (Cumhuriyet, 01.03.1997) yükselen tansiyon MGK’nın askeri kanadının formüle edip, sivillere imzalattığı 4 maddelik açıklamayla yeni bir dönemi başlatmış oldu. İlk üçü rutin gündeme ilişkin kararlardan dördüncüsü Türkiye Cumhuriyeti’nin anayasal ilkelerine (demokratik, laik, sosyal hukuk devleti) vurgu yapıldıktan sonra, devlete yönelik laiklik karşıtı faaliyetlerden duyulan rahatsızlıkla, bu konularda alınacak ve alınması gereken kararların Bakanlar Kurulu’na bildirilmesine karar verildiği belirtilmiştir (Cumhuriyet, 01.03.1997). Bu toplantı ve kararların ertesi günü MGK Genel Sekreteri Orgeneral İlhan Kılıç hükümete bir uygulanması gereken önlemler listesi iletti. Listede imam-hatip liselerin sınırlandırılması, Kuran kurslarının denetlenmesi, 8 yıllık kesintisiz temel eğitim uygulamasının hayata geçirilmesi gerektiği, laiklik karşıtı eylemleri suç sayan Türk Ceza Kanunu’un eski 163. maddesini karşılayacak yeni bir yasal düzenlemenin yapılması, ordudan atılanların yeniden kamu hizmetine alınmalarının önlenmesi, pompalı silahların denetimsiz satışının önüne geçilmesi, tarikatların denetim altına alınıp, parasal kaynaklarının araştırılması gibi 20 madde yer almaktaydı (Cumhuriyet, 02.03.1997). Sonradan belirginlik kazanacağı gibi 28 Şubat’taki askerin görece yumuşak ve sürece yayılan müdahalesi tek boyutlu değildi. Devlet kurumlarının ve parlamenter siyasetin Susurluk Kazasıyla açığa çıkan kirlenmişliğine karşı, devleti yeniden yapılandırmayı da içeren bir restorasyon hamlesiydi.

Mart 1997’den Erbakan’ın başbakanlığı DYP lideri Tansu Çiller’e devredeceği Haziran 1997’ye kadarki dönem darbe tartışmaları, ordu mensuplarıyla Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 28 Şubat kararlarının uygulanmasına ilişkin hükümete yönelik uyarıları, hükümetin buna verdiği yanıtlar, aldığı bazı önlemler, Mayıs ayında Genel Kurmay Başkanlığınca yargı, üniversite ve medya çevrelerine verilen irtica brifingleri, iktidar ortağı DYP içinde yaşanan tartışmalar ve meclisteki muhalefet partileri ve çeşitli resmi-sivil kurumların askere destek veren açıklama ve eylemleriyle geçti. Büyük sermayenin denetimindeki medyanın da aktif biçimde

hükümet karşıtı tutum içine girdiği bu süreçte gelişen olaylar içinde en dikkat çekici olanlardan biri, Susurluk Kazası sonrasında devlet içindeki çete yapılanmasının açığa çıkarılıp, yargılanması için 1 Şubat'ta başlatılan "Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık" eylemlerinin medyanın etkisiyle hükümet ve "irtica" karşıtı bir işe dönüştürülmesiydi¹². Bu makale için daha dikkat çekici bir gelişme, çalışma hayatı ile ilgili beş büyük örgütün Mayıs ayında (DİSK, Türk-İş, TÜSİAD, TESK, TOBB) TÜSİAD önderliğinde bir araya gelip sivil toplum adına orduya destek vermeleriydi. Beş örgütün bu kapsamda hazırladıkları bildiriye şu bölüm anlamlıdır: "(...) Siyasi partiler ve parlamento, kamuoyunun beklentilerine ve isteklerine cevap vermemekte, laik cumhuriyetimiz şeriat özlemini gerçekleştirmek isteyenlerle, çeteler halindeki mafyanın devleti ele geçirme saldırısı ile karşı karşıyadır (Cumhuriyet, 28.03.2000)." Haziran 1997'ye gelindiğinde söz konusu "sivil" güçlerle desteklenen ordu baskısı, Genel Kurmay Başkanlığı'nca yargı üyelerine, medya üyelerine ve üniversite öğretim üyelerine ayrı ayrı yapılan irtica brifingleriyle daha da boyutlandı. Bu brifinglerde sunulan metni 28 Şubat'ın ertesinde Genel Kurmay bünyesinde oluşturulduğu söylenen "Batı Çalışma Grubu" adlı bir birim hazırlamıştı. Bu birime ilişkin olarak, İsmet Berkan'ın Radikal Gazetesi'deki köşesinden aktardığı bilgi oldukça dikkat çekicidir. Bu birimdekiler isimlerindeki "Batı" kelimesinin gerekçesini: "Tehdit Doğu'dan geliyor, yüzümüz Batı'ya dönük" diye açıklamışlardır (Berkan, 1997). Brifinglerde 28 Şubat ve ertesinde irticayla mücadele için alınan kararları uygulamak konusunda hükümetin ayak direlediği ve "siyasal İslam"ın bu kararlara karşı cephe oluşturarak, bunların uygulanmasını engellediği vurgulanarak, daha önceki askeri müdahalelere dayanak oluşturulan TSK İç Hizmet Kanunu'nun ilgili hükümleri hatırlatılmış ve "gerektiğinde görev silah kullanılarak yapılacaktır" denilmiştir. Brifingler gereken etkiyi göstermiş, başbakanlığın DYP lideri Çiller'e devri Cumhurbaşkanı Demirel tarafından engellenmiş, başını eski TOBB başkanı Yalım Erez'in çektiği 20'yi aşkın DYP milletvekili partisinden istifa edip, Hüsamettin Cindoruk'un başkanlığını yaptığı Demokrat Türkiye Partisi (DTP)'ne geçmesiyle hükümet yıkılmıştır. Daha sonra 30 Haziran 1997'de, Anavatan Partisi (ANAP) genel başkanı Mesut Yılmaz'ın başbakanlığında, ANAP-DSP-DTP'nin oluşturduğu ve bağımsızlarla, CHP'nin dışarıdan desteklediği bir azınlık hükümetinin resmen kurulmasıyla 4 ay süren gerilim ve kriz önemli ölçüde yatışmıştır.

İslamcı Sermayenin Yukarı Doğru Hareketinin 'Sakıncaları'

İslamcı sermayenin yükselişinin devletin üst düzey askeri ve sivil yöneticileri ve TÜSİAD'da temsil edilen büyük sermaye başta olmak üzere destekçisi olan kesimler

---

¹² Medya bu dönemde her akşam saat 21.00'de eyleme ilişkin görüntüler yayınlarken, askeri lojmanlarda oturan asker ailelerinin de eyleme katıldıklarını özel bir ilgiyle vurguluyordu.

için çeşitli sakıncalar oluşturduğu 28 Şubat sürecinde kurulan Batı Çalışma Grubu'nun raporlarına dayalı olarak hazırlanan, 11 Haziran 1997 tarihli Genelkurmay Brifingi'nin metninden (Radikal, 12.06.1997) ve basının konuya daha önce hiç olmadığı kadar gösterdiği ilgiden (Milliyet, 11-18.03.1997; Milliyet 07.06.1997; Hürriyet, 06.06.1997) gözlemek mümkündür.

İslamcı sermayenin yukarı doğru hareketinin 'sakıncaları'nı beş ana noktada toplamak mümkündür.

1. İslamcı sermayeyi müdahalenin aktörlerinin nezdinde sakıncalı kılan nedenlerin başında, dini cemaatlere bağlı vakıf ve derneklerin odağında yer aldığı İslamcı çevrelerin cami, okul, özel üniversite, dersane, öğrenci yurdu yaptırmak, yoksula yardım gibi geleneksel sayılabilecek sosyo-kültürel faaliyetlerinin artan dinamizminin maddi olanaklarını yaratmış olmaları gelmektedir. Bulut, ordu kaynaklı bir istatistikte –büyük olasılıkla Batı Çalışma Grubu raporlarını kast ediyor olsa gerek-, söz konusu sermayenin “sırf eğitim, vakıf, sivil çalışma, parti faaliyeti” gibi etkinlikler için yarattığı fonun 15 milyar dolar olarak ifade edildiğini belirtmektedir (Bulut, 1999: 377). İslamcı amaçlara hizmet eden faaliyetler için sosyal fonlar yaratmak, bunların bireysel düzlemde kalması çok mümkün ve tercih edilir olmayan genelde bir cemaatle de ilişkilendirilmiş İslamcı kimliklerinin kurucu bir unsurudur.

2. MÜSİAD üyelerinin sayısı RP genel başkanı Necmettin Erbakan'ın başbakanlığındaki RP-DYP hükümetinin etkisiyle 2897'ye çıkmıştır. Kurulduğunda (1990) yaklaşık 1100 üyesi bulunan derneğin 7 yıllık sürede 2897 üye sayısına ulaşması, salt derneğin değil, İslami alt-ekonomünün beslediği sosyo-kültürel ilişki ağları ve iş yapma biçimlerinin de nasıl bir çekim merkezi haline geldiğinin göstergesidir. Bu tabloya Fettullah Gülen cemaatinin derneği İŞHAD'ın üyelerini de eklenirse İslamcı sermayenin yaptığı atılım daha iyi anlaşılacaktır. Çok yönlü bir dayanışma-destek mekanizması yaratan ilişki ağlarının da genişlemesi anlamına gelen bu göstergeler, özellikle Anadolu kentlerinde tekil girişimciler açısından İslamcı sermayenin bir parçası olmayı artan oranda teşvik etmiştir. Bu gelişme eğilimleriyle, klasik finans sermayesi ve piyasasının kredi-borç sisteminin dışında devinen İslami alt ekonomünün, 50 Milyar Dolara yaklaştığı söylenen (Radikal, 13.06.1997) istikrarlı genişlemesinin kapitalist birikim yasaları gereği kendi içinde büyük şirket-grup ve holdingler üretir duruma gelmesi, genel (üst-)ekonomünün egemeni büyük İstanbul sermaye ve laik çevreler tarafından laik düzen ve sermaye içi dengeler açısından sakıncalı görülmüş olma ihtimali yüksektir.

Nitekim, Batı Çalışma Grubu'nun bir raporunda bunun göstergelerinin ortaya konulmuş olması anlamlıdır. Rapora göre söz konusu İslami etiketli şirketlerin 385'i

büyük ölçeklidir. Büyük ölçeklilerin yarısından fazlasının (203 tanesi) tek bir cemaatle (Fettullah Gülen cemaatiyle) ilişkili şirketler olması da hem cemaatsel ilişki ağlarının ne kadar verimli bir birikim-büyüme kanalı yaratabildiğine, hem de İslamcı sermaye içinde bir merkezileşme eğiliminin varlığına işaret etmektedir¹³.

3. İslamcı sermayenin egemen sermaye bloğunca sakınca olarak görüldüğü daha net biçimde söylenebilecek bir yanı ise, onların en güçlü siyasi ve iktisadi örgütleri konumundaki RP ve MÜSİAD'ın söylemlerinde -geleneklerini muhafaza ederek kalkındıklarını söyledikleri- Güney Kore, Malezya gibi Uzak Doğu ülkelerinin kalkınma modelini öne çıkarıp, Türkiye büyük sermayesinin öteden beri içiçe geçtiği ABD ve AB sermayesiyle ilişkiler çerçevesini zorlayan eleştirel bir tavır sergilemesidir. MÜSİAD'ın RP'ye yakın olmalarının yanında, AB'yle entegrasyona karşı çıkmalarının Gülen Cemaati'ne bağlı şirketlerce ayrı demeklerde örgütlenmenin gerekçelerinden biri yapıldığını belirtmiştik. Onlara göre, gelişmek için Türkiye'nin yüzünü dönmesi gereken yer Batı'dan ziyade Doğu'dur. Oradaki "Müslüman kardeşlerimiz"le yapılacak bir birlik, Hristiyan Avrupa'ya göre daha tercih edilir bir seçenektir. Bu bağlamda Refahiyol hükümetinin 28 Şubat'tan (1997) hemen önce, 5 Ocak 1997'de Çırağan Sarayı'nda düzenlediği D-8 zirvesinin sembolik bir önemi vardır. Nitekim, D-8 zirvesinin yabancı basında "İslam dünyası Batı'ya karşı birleşiyor" diye sunulduğu belirtilmektedir (Türkiye, 05.01.1997). Egemen sermaye bloğunun D-8'i AB projesine karşı geliştirilen bir açılım olarak gördüğü, AB'ye katılım projesinin gerek 28 Şubat'ta çıkan MGK bildirisinin irticai tehdide ilişkin dördüncü maddesinde belirtilmiş olmasından (Cumhuriyet, 01.03.1997), gerekse de yine aynı süreçte güncellenen Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nde Türkiye'nin stratejik önceliği olarak tariflenmesinden de anlaşılmaktadır. Bu ve benzeri işlerin en azından AB projesine verilen toplumsal desteğin altını oycak ciddi bir potansiyel tehdit oluşturduğu söylenebilir. Nitekim, dönemin Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilcisi Büyükelçi Michael Lake de 12 Haziran 1997'de yaptığı bir konuşmada D-8 girişiminden duyduğu kaygıları: "D-8'ler girişimini başlatan Türkiye şu anda bir kulübün içinde bulunuyor ve bunun kurallarına uyması gerekir" diye vurgulamıştır (Radikal, 13.06.1997).

İslamcı sermayenin en büyük örgütünün Batı'ya karşı sergilediği bu tavrın nedenlerine gelince, bunlardan en önemlisi Batılı (emperyalist) merkezlerle devletler ve şirketler düzleminde kurulan ilişkilerin gelişmesi ve derinleşmesini sağlayacak her hamlenin, nihai olarak -bu merkezlerin yanında- tekelci-büyük sermayenin gücüne güç katacağı, kendilerini (özellikle Anadolu'nun küçük ve orta ölçekli

¹³ Elbette bu raporlar hazırlanırken politik kaygıların gerçekliği objektif-bilimsel bir biçimde ortaya koyma kaygısının önüne geçtiği, bir takım verilerin şişirilmiş ya da abartılmış olacağı da akılda tutulmalıdır.

sermayesini) gerileteceği konusundaki tarihsel bilgileridir. Bu bilginin kökleri Milli Nizam Partisi'nin kuruluşu öncesinde TOBB içinde yaşanan iktidar kavgasına kadar götürülebilir¹⁴. Sonuç olarak, Anadolu'nun 'ahlaklı kapitalist'lerinin örgütünün, RP'yle birlikte, AB'ye katılım projesi karşısında alternatif arayışlarının adreslerinden biri olması MÜSİAD'ı ve onun bileşenlerini de 28 Şubat sürecinin bir hedefi haline getirdiği söylenebilir.

4. İslamcı sermayenin 'sakınca' yarattığı bir başka önemli nokta, bunların başarılarının İslamcılarının sosyal, siyasal ve kültürel alanlardaki etkinliklerini hem maddi yardım biçiminde, hem de sembolik anlamda teşvik etmesidir. Faik Bulut, Hakan Yavuz gibi araştırmacıların da işaret ettiği gibi İslamcı sermayenin gösterdiği büyüme İslamcı hareket ve parti açısından önemli bir beslenme ve dinamizm kaynağıdır. Sembolik boyut İslamcılığın kamusal alandaki hegemonya kapasitesini arttırdığı için özel bir önem taşımaktadır. Timur Kuran İslam ekonomisi kavramını ortaya atan Pakistanlı düşünür Seyyid Ebu'l-A'la Mevdudi'ye giderek bunu şu sözlerle açıklıyor: "İslami ekonomik etkinlikler, ekonomiyle dinin birbirinden ayrılması ilkesine meydan okumakta, çağdaş uygarlığın laikleştirdiği bir alanda İslam'a söz tanımakta ve İslami ekonomik hayatın özelliklerini ortaya koyarak yabancı kültürel etkinliklere set çekilmesine yardımcı olmaktadır."

Kapitalizmin alternatifsizliğini Türkiye'de 1960'lardan beri belki de en güçlü biçimde yaygınlaştırdığı, zengin olmanın en geçer akçe olduğu bir dönemde, dini ve sosyo-kültürel ağları kullanarak sistem içinde alternatif bir birikim yoluna giren bir sermaye çevresinin yakaladığı başarının sembolik etkisinin toplumsal, siyasal ve kültürel boyutta katlamalı etkiler yaratacağı da rahatlıkla söylenebilir. İslamcı adayların pek çok Anadolu kentinde 1994'ten beri her belediye seçiminde daha yüksek oy almasıyla dışa vuran yerel hegemonyası, başka faktörlerin yanında, bu sembolik etkinin de bir sonucu gibi gözükmektedir¹⁵.

5. Biraz spekülatifmiş gibi gözükse de İslamcı sermayenin bazı unsurlarının birikim sağlama yöntemlerinin de egemen sermaye çevrelerinde rahatsızlık yaratarak, 28

¹⁴ 1960'ların hızlı sanayileşme döneminde, büyük burjuvazinin yıkıcı rekabetine ve ekonomide artan ağırlığına karşı Anadolu'nun küçük ve orta ölçekte iş yapan burjuvazisi arasında yükselen tepkiler, 1968'deki TOBB seçimlerini ithalat teşviklerini bunların lehine yönlendireceğini vaat eden Necmettin Erbakan'ın kazanmasını getirmişti. Adalet Partisi genel başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel bu seçimi geçersiz sayınca, 1969-1970'de kurulacak Milli Nizam Partisi (MNP) ve Demokratik Parti'nin kuruluşuyla sonuçlanacak bir süreci de başlatmış oldu.

¹⁵ Nitekim, bu kentlerden biri olan Kayseri'de, 2003 yılında bir akademik çalışma kapsamında, kendini modern bir insan olarak tanımlayan genç bir işadamlıyla yaptığımız mülakatta, kendisi gibi İslamcı olmayan pek çok kişinin son yıllarda, toplumsal konumlarını muhafaza etmek için yaşam tarzlarını ciddi biçimde değiştirdiklerini (içkiyi bıraktıklarını, Cuma namazlarını kaçırmadıklarını, dini otumalara katılmaya başladıklarını, hatta Umre'ye gittiklerini) söylemesi bu durumun özeti gibidir.

Şubat'ta kendilerine bir balans ayarı çekilmesine neden olduğu söylenebilir. Şöyle ki, Kombassan, Yimpaş, İttifak Kimpaş, Jet Group gibi holdinglerin yurt içinden ve özellikle de Avrupa'da yaşayan gurbetçilerden –hiçbir resmi belgeye dayanmadan - döviz toplamak biçiminde gerçekleşen¹⁶ sermaye birikim tarzının, Türkiye sermayesinin geneline kullanacağı yeni maddi olanaklar sunsa da sermaye fraksiyonları arasındaki ilişkilerde/hiyerarşilerde değişiklikler yaratmaya başladığı andan itibaren egemen sınıf bloğunun sürece müdahale etmesi beklenir. Tıpkı, 1990'lı yıllarda Güneydoğu Anadolu'daki “düşük yoğunluklu savaşta” uyuşturucu, silah kaçakçılığı ve çeteleşme faaliyetleriyle zenginleştikleri iddia edilen Erol Evcil, Hayyam Garipoğlu, Korkmaz Yiğit gibi sermayedarların ekonomide artan etkinliklerinin yarattığı rahatsızlık gibi, söz konusu İslamcı holdinglerin ihalelere girip özelleştirme pastasından pay kapmaya başlayacak kadar büyümelerinin (örneğin Kombassan Petlas ihalesini kazanmıştır) de egemen çevrelerde bir rahatsızlık yaratmış olma ihtimali yüksektir. Genel Kurmay Başkanlığı'nda 11 Haziran 1997'de düzenlenen medya mensuplarının katıldığı –ve hükümete çekil baskısı anlamı taşıyan- irtica brifinginin metnindeki, “Özelleştirme kapsamında yapılan ihalelerde, irticai kesim yanlısı şirketlere öncelik verildiği ve bu şirketlerin başta enerji olmak üzere stratejik öneme haiz sektörlerdeki ihalelere ilgi duyduğu ve birleşerek güç oluşturmaya yönelik çalıştıkları hususu açık kaynaklarda yer almıştır” ifadesi egemen çevrelerdeki bu rahatsızlığın dışı vurumu sayılabilir. Söz konusu brifing metninde rakamlarla değinilen, iki gün sonra da gazetelere servis edilen ‘100 İslamcı patron listesi’ne göre, serveti 100 Trilyon Türk Lirası'ndan (dönemin döviz endeksiyle 700 Milyon Dolar'dan) fazla olduğu belirtilen en zengin altı ‘İslamcı patron’dan üçü finansmanını bu sistemle sağlayan holding/şirketler gruplarının başındakilerdir (Radikal, 13.06.1997).

Bunlara dikkatle bakıldığında birinci dışındakilerin daha ziyade, büyük/tekelci sermaye mantığı açısından arz ettiği ‘sakıncalar’ olduğu fark edilecektir. Bu nedenle de, İslamcı sermayenin gelişme dinamiklerinin törpülenerek dizginlenmesi işi - TÜSİAD'ın başını çektiği beşli ‘sivil inisiyatif’le desteklenen- 28 Şubat'ı yapan aktörler açısından önemsenen bir müdahale alanı olmuştur.

‘Sakıncalar’ın Giderilmesi

İslamcı sermayeye yönelik balans ayarının önemli bir boyutunu, bunların birikim düzeyiyle yüzlerini döndükleri, örnek aldıkları holdinglerin/şirket gruplarının) tasfiye edilmesi ya da en azından geriletilmesi oluşturmuştur. Dolayısıyla bu süreçte mızrağın

¹⁶ Hepsine haksızlık etmemek gerekir sonradan bazılarının bünyesindeki şirketlerin bir kısmının yalnızca kağıt üzerinde var olduğu anlaşılan söz konusu İslami “Holding”lerin kullandıkları bu sistem İslami Katılım Ortaklığı ya da Kâr Payı Sistemi diye anılmaktadır.

sivri ucunda birikimini asıl olarak kar payı sistemiyle (büyük ölçüde de Avrupa'dan) sağlayan Kombassan, Jet Group, Yimpaş, İttifak, Büyük Anadolu, Kimpaş gibi holdingler vardı. Sürecin nasıl işlediğine gelince, önce kâr payı sisteminde çarkın dönmesinin koşulu olan yeni döviz girişleri azaltılmaya ve yavaşlatılmaya çalışıldı. Sistemin palazlanmasına moral itki sağlayan İslamcı mobilizasyonu duraklatması nedeniyle 28 Şubat sürecinin bu yavaşlamada kendi başına özgül bir etkisi olduğu söylenebilir. Bunun yanında, 28 Şubat'ın en gergin günlerinde (Haziran 1997'de) Kombassan ve Yimpaş'ın yurtdışından para taşıyan kuryelerinin havaalanlarında yanlarında yüksek miktarda altın ve dövizle yakalanmalarının medyada geniş yankı bulması da bu holdingler için işlerin eskisi gibi yürümeyeceğinin göstergeleriydi.

Siyasal atmosferin değişmesinin sermaye akışında yarattığı ürkekliğin yanında, bu süreçte Almanya başta olmak üzere yabancı ülkelerle ortak diplomatik girişimlerin de yardımıyla dışarıdan para transferinin kayıt-dışılığı üzerinden kriminalleştirilmesi, holdinglerin kuryeler yakalandıktan sonra polis ve maliye baskınlarıyla yasal takibata alınması, Sermaye Piyasası Kurulu'nun bu holdinglerin yöneticilerini usulsüz işlemleri yüzünden mahkemeye vermesi gibi yollarla sisteme yeni para girişlerinin ciddi biçimde kısıtlandığı anlaşılmaktadır. Para akışının bu şekilde kısıtlanması önemli bir kısmı zaten bir furya olarak geliştiği için el yordamıyla yönetilen bu holdingleri, mudilerine ve iş yaptıkları alacaklılara borçlarını ödeyemez duruma getirerek, içlerinin boşalmasına yol açtı ve iflasın eşiğine taşıdı. Bunu, medyanın mudilerin süreç içinde kaçınılmaz biçimde açığa çıkan ve bir kısmı da yargıya intikal eden şikayetlerini holdinglerin (ve kullandıkları sistemin) olumsuzluğunun sistematik teşhiri izledi. Çok geçmeden yaşanan Kasım 2000-Şubat 2001 krizi ise bu holdinglerin çoğu için oyunun bitiş düdüğü oldu. Ayakta kalanlarsa daha sıkı sosyal (cemaatsel) kabuklarına çekilerek küçülme yoluna gitti ve tehdit edici bir güç olmaktan çıktı.

İslamcı sermayeye dönük bir müdahale de Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından MÜSİAD'a, dönemin MÜSİAD başkanı Erol Yazar'ın 4 Ekim 1997'de demeğin Meslek Komiteleri İstişare Toplantısı'nda yaptığı konuşma nedeniyle, kapatma davası açılması oldu. İddianamede, Yazar'ın Refahyol yerine gelen Yılmaz başbakanlığındaki "milli mutabakat hükümeti"nin yasalaştırmaya çalıştığı 8 yıllık kesintisiz temel eğitim ve TCK'nın kaldırılan 163. maddesinin yeni bir yasayla geri getirilmesi yönündeki hazırlıklarla kesin dinsiz hayata geçişin hukuki altyapısının oluşturulduğunu, bunları sahiplenenlere karşı demokratik istiklal mücadelesini başlatacaklarını, bu kafaların mutlaka değiştirilmesi gereken kafalar olduğunu, buna rağmen adam olmazlarsa kafalarının kopartılacağını söylediği aktarılmıştır (Cumhuriyet, 25.05.1998). Bu sert sözler üzerine açılan dava daha sonra DGM'lerin kaldırılması nedeniyle düşmüşse de davanın, Yazar'ın 1990'dan beri sürdürdüğü başkanlık görevini 1999'da Ali Bayramoğlu'na bırakması nedeniyle

sembolik bir anlam taşıdığı söylenebilir. Yazar da görevi bıraktığı genel kurul toplantısında yaptığı konuşmada, ayrılmasından bazılarının memnun olabileceğini ifade ederek, ancak bundan sonraki konuşmaları MÜSİAD'ı bağlamayacağı için, kendi adına rahat konuşacağını belirtmiştir. Bu sözler dikkatle okunduğunda, Yazar'ın başkanlıktan ayrılmasından memnun olanların yalnızca davayı açanlarla sınırlı olmadığını, MÜSİAD içinden de demeçlerine tepki gösteren birilerinin bulunduğu anlamı da çıkartılabilir. Yeni başkan Ali Bayramoğlu döneminde derneğin (ve İslamcı sermayenin) o dönemde zayıf karnı haline gelmiş olan, İslami holdinglerle 6 Mart 2000 tarihinde yapılan toplantı önemlidir. Dernek yönetiminin üye 15 çok ortaklı holdingle yaptığı bu toplantının ertesinde, dernek hisse senedi pazarlamada İslam adının kullanılmasını yasaklayacak, söz konusu holdinglerden Jet Group başkanı Fadıl Akgündüz üyelikten çıkartılacak, birçok üye de istifaya zorlanacaktır.

Büyük ölçüde "holdingler" üzerinde yoğunlaşan ancak, Fettullah Gülen'e "rejimi yıkmak için teşekkül oluşturmak" suçlamasıyla dava açılması, Gülen'in ABD'ye, İskenderpaşa Cemaati lideri Esat Coşan'ın Avustralya'ya kaçmak durumunda bırakılması (ki Coşan bu ülkede geçirdiği bir trafik kazası sonrası hayatını kaybetmiştir), önce RP ardından FP'nin kapatılması gibi gelişmeleri de kapsayan bu manevralar, İslamcı sermayenin diğer önemli grubunu oluşturan Organize Sanayi Bölgelerinde (OSB) gelişen KOBİ sahipleri ve İslamcı belediyelerden beslenen şirketleri de hizaya getirdi. Kendilerine çizilen sınırlarla, biçilen rollere razı oldular. Bunun göstergesi, 18 Nisan 1999'da yapılan genel ve yerel seçimleriydi. PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasının yarattığı rüzgarı da arkasına alan sol ve sağ milliyetçi partilerin (DSP ve MHP) 1. ve 2. partiler olarak çıktığı bu seçimde Milli Görüş'ün partisi FP önceki seçimde RP'nin aldığından %10 daha az oy alarak %15'e gerilemişti. KOBİ sahipleriyle belediyelerden beslenenlerin odağında olduğu İslamcı Anadolu sermayesinin bu geri çekilişi –ki bu 1994'te kazandıkları belediyelerin çoğunu elinde tutarak olan bir çekiliştir¹⁷-, İslamcı siyaset üzerinde söylemlerini yumuşatmaları yönünde bir basınç oluşturduğu için önemli bir durumdur. Gerginlik ve çatışma yerine muhafazakarlığın güvenli limanına çekilmenin, siyasi aktörlerden çok bu kesimin tercihi olduğu da rahatlıkla söylenebilir. KOBİ sahipleri ve belediyelerden beslenen burjuvaların böylesi bir geri çekilme tavrı içine girmelerinin başlıca nedeni sınıfsal konumlarında 1990'lı yıllarda söz konusu olan değişimdir.

Burjuvulaşan bu kesim, geleneksel küçük burjuvazi denebilecek esnaf ve zanaatkar kesiminden sınıfsal anlamda farklılaştıkça, onların kimi kriz/gerilim anlarında söylem düzeyinde sahiplendiği radikalizminden de uzaklaşmıştır. Nitekim, Yasin Aktay'ın AKP tercihinin, "Türkiye'nin yürüyen sistemi içinde istediği zaman çekip gidemeyecek kadar

---

¹⁷ FP belediye başkanlığı düzeyinde %18.42 ile en fazla oy alan parti olmuştur.

eklemlenmiş yeni sosyal ve sınıfsal tabakaların rasyonalitesini temsil ettiği” saptaması da bu durumu İslamcı kanattan teyit etmektedir. İslamcı ideolojinin geleneksel kapsayıcı ve eşitlikçi rasyonalitesini terk etmiş gözükken bu kesimin aynı şekilde gerektiğinde talep ve çıkarlarını MÜSİAD yerine TOBB üzerinden dillendirmeyi tercih edebilmek gibi burjuva kıvraklıkları kazandıkları da söylenebilir. Örneğin büyük İstanbul sermayesinin krizlerden dolayı ödeyemez duruma düştüğü borçlarının devletçe yeniden yapılandırılıp, uzun vadeye yayılmasını getiren İstanbul Yaklaşımı’na benzer bir Anadolu Yaklaşımı’nın geliştirilip uygulanması talebinin TOBB üzerinden gündeme getirilmeye çalışılması böyle bir şeydir.

Bütün bunlar sonucunda, 28 Şubat sürecinin iradi, Kasım 2000-Şubat 2001 ekonomik krizlerinin nesnel (kendiliğinden) etkisiyle İslamcı sermayenin büyük İstanbul sermayesinden özerk ve rakip bir aktör olmaktan uzaklaştığı da söylenebilir. Ancak sosyo-ekonomik açılardan etkinliği sınırlandırılan bu kesimin, FP sonrasındaki ayrışma sürecinde İslamcı siyasal kadrolar üzerindeki etkisinin şaşırtıcı biçimde arttığı görüldü.

Sonuç Yerine: İslamcı Sermayenin Gelişme Seyrinin Toplumsal ve Siyasal Yansımaları

Asıl ivmesini 1980’lerde Turgut Özal’ın iktisaden liberal toplumsal olarak ılımlı İslamcı kimi politikaları ve uygulamalarından alan İslamcı sermaye 1990’larda ANAP’ın muhafazakar kesimini de kapsayarak güçlenen RP’nin parlamenter siyasetteki yükselişiyle ciddi bir gelişme dinamiği yakalamıştır. 1990’dan itibaren ağırlıklı MÜSİAD’da temsil edilen bu kesim, İslamcılık paydasında hareket edip bir alt ekonomi oluşturmakla birlikte içinde zaman içinde aralarındaki farklılıklar belirginleşecek çeşitli unsurları barındıran bir kesimdir. İçinde çıplak anlamda cemaat sermayesi vardır, önemli bir kısmı yine bunlarla kesişen Anadolu’nun yeni sanayicileri olarak tanımlanabilecek, 1990’larda faaliyete geçen Organize Sanayi Bölgelerinde yerel-üstü sermayeye dönük üretim yaparak büyüyen KOBİ sahipleri, 1994 sonrasında belediye olanaklarıyla serpiyen inşaat ve ticaret burjuvazisi ve sermaye birikimini yurt içi ve dışından topladığı paraları kullanarak yapan ve adlarına ‘holding’ denen şirketler vardır¹⁸. Bu kesimin gelişmesi İslamcı hareketin siyasal ve toplumsal alanda faaliyet yürüten aktörleri olan dini cemaatlerin (onlara bağlı vakıf ve derneklerin) ve partiler için geniş bir beslenme kanalı yaratmıştır. Bunun yanında, medya, kültür-sanat alanlarında cemaat ve partiden özerk bir kamusal alanın araçlarının gelişmesini yeni bir İslamcı entelektüel kesimin oluşmasını da getiren bu

¹⁸ Örneğin çoğunluğu Konya ve İstanbul merkezli olan bu holdinglerin Milli Görüş’ün Avrupa’daki (Avrupa Milli Görüş Teşkilatı-AMGT) gücü nedeniyle “Gelenekçiler” denilen Necmettin Erbakan ekibiyle arasını iyi tutmaya özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu kesimin 28 Şubat’ın sillesini en fazla yiyen ekip olmasının bir nedeninin de bu olduğu söylenebilir.

gelişmeler, bir yandan bu zenginleşen kesimle entelektüel kesimin günümüz kapitalizminin rasyonalitesi ve zamanıyla paralel, yeni bir yaşam tarzını geliştirmeye başlamalarına neden olmuştur. İslamcı sermayenin yükselişinin, emekçi ve yoksul kesimlere dönük sosyal ve kültürel boyutunda ise yoksula yardım faaliyetleri, kuran kursları, cemaatleşme, türbanın yaygınlaşması gibi geleneksel-kültürel ilişki ağları içine gömülmek gibi bununla çelişen bir gelişme söz konusu olmaktadır. Ancak, bu çelişki belediyeler, tarikat ve cemaatler, güçlü İslamcı parti ve örgütlü İslami sermayenin birbiriyle ilişkili faaliyetleriyle yumuşatılmaktadır.

İslamcı zenginler ve entelektüel kesimlerin yaşam pratikleriyle (bunlara İslamın yeni kamusal yüzleri denmektedir) şekillenen kendine özgü modernleşme-burjuvalaşma biçimi, bu kesimin yerel ve ulusal siyasetteki hegemonya kapasitesini arttıran etkiler yapmaktadır. Ordu merkezli 28 Şubat süreci ise komünizm ve bölücülük tehlikesinin ortadan kaldırılmasına kanaat getirildikten sonra, devlete ve siyasal sisteme yeniden bir şekil vermeyi, bunu yaparken de 1980'lerden beri güçlenmelerine olanak sağlanan yahut göz yumulan İslamcı kesimlerin (ve onların yükselişinin ürünü olan yukarıdan sıraladığımız bütün bu çelişkili gelişmelerin) kontrol altına alınarak, rejim ve egemen sınıf bloğu açısından sorun yaratan/yaratacak boyutlarının törpülenmesini ve İslamcı siyaset ve sermayeyi kendi istediği sınırlara çekmeyi hedefleyen bir askeri müdahaleydi. Bu müdahale sonucunda, başka şeylerin yanında İslamcı sermayenin yükselişinin özellikle tekelci sermaye mantığı açısından sakınca oluşturan boyutları törpülenmiş, bu kesim de bu müdahaleye karşı fazlaca direnme göstermeyip, "hizaya gel" çağrısına büyük ölçüde uymuştur. Bu bir geri çekiliş anlamına gelmektedir ve siyasal yansımaları, 'Yenilikçi Kanat' diye anılan ekibin 28 Şubat süreciyle RP'nin kapatılması sonrasında kurulan Fazilet Partisi (FP)'nin ilk seçimli kongresinde, Milli Görüş'ün çekirdek kadrosunun adayı Recai Kutan'ın karşısına Abdullah Gül'ü genel başkan adayı olarak çıkarabilmesi ve FP'nin kapatılması sonrasında yaşanan ayrışma sırasında da hareketin gövdesini Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'ne taşıyabilmesinde bu gelişmelerin önemli ölçüde pay sahibi olduğu söylenebilir. Net biçimde tarif etmek gerekirse, ayrışmanın -aynı anlama gelmek üzere yenilikçi ekibin- arkasında; İslamcı sermayenin 'holding'lere göre daha yerli unsurları diyebileceğimiz OSB'lerde dokuma-tekstil, mobilya ve gıda sektörlerinde zenginleşen KOBİ sahipleri ve belediye olanaklarını, cemaat ilişki ve ağlarını etkin biçimde kullanarak perakende ticaret, inşaat gibi kentsel tüketim ve rant alanlarında faaliyet yürüten yeni burjuvalaşan kesim yer almaktadır.

RP-FP'nin orta ve alt düzey yönetici kadrolarının, Milli Görüş Hareketi'nin devamcısı olduğunu söyleyen Saadet Partisi (SP) yerine, kendisini başlarda "Müslüman demokrat", bir süre sonra da "muhafazakar demokrat" olarak tanımlayan AKP'de siyaset yapmayı seçmesinde olduğu kadar, yeni kurulan bu partinin FP'nin

1999 seçimlerinde aldığı %15 düzeyindeki oy oranını 1984'ten beri en yüksek oy oranına ulaşan (%34) bir siyasi parti olmasında, kendi yorumunu katsa da hareket içinde 1990'larda elde ettiği olanaklarla palazlanan üst sınıflar ve eğitilmiş kesimlerin böyle bir modernleşme-burjuvallaşma deneyimi içine girmiş olmasıyla, bunun görüngülerinin yaratılan bu dışa dönük kamusal alan üzerinden yerel ve ulusal ölçekte genel kamusal alana hegemonya kapasitesini arttıracak şekilde taşınmasının etkili olduğu açıktır.

Kaynakça

- Akçay, Y., (2004), "İslamcılığın mümkün ve meşru dili: Muhafazakarlık", *Karizma Dergisi*, 17, s. 21-33.
- Akfırat, A., (1999), "ABD Emperyalizminin bir aleti olarak Fettullah Gülen örgütü", içinde **Batı ve İrtica**, 340-360, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Berkan, İ., (1997), "Batı Çalışma Grubu ve meleklerin cinsiyeti", *Radikal Gazetesi*, 13.06.1997.
- Bora, T. ve K. Can, (1991), **Devlet, Ocak, Dergah: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bölük, M., (2002), **El Tayyip, "Rüzgardan Kasırgaya"**, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Buğra, A., (2004b), "Dini Kimlik ve Sınıf: Bir MÜSİAD ve Hak-İş Karşılaştırması", içinde **Sürekli Kriz Politikaları**, der. N. Balkan ve S. Savran, İstanbul: Metis Yayınları, s. 126-147.
- Bulut, F., (1997), **Tarikat Sermayesinin Yükselişi-İslam Ekonomisinin Eleştirisi**, Ankara: Doruk Yayınları.
- Bulut, F., (1999), "Örgütün ekonomik kaynakları", içinde **Batı ve İrtica**, 361-385, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Çakır, R., (1991), **Ayet ve Slogan**, İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakır, R., (1993), "Değişim Beklentisi Boşa Çıktı", **İktisat Dergisi**, Yıl 29, Sayı 343, 12-13.
- DPT, (1999), **İller ve Bölgeler İtibariyle Çeşitli Göstergeler**, Ankara: DPT Yayını.
- İSHAD, (2006), www.ishad.org, ziyaret tarihi 30.09.2006.
- HÜRSİAD, (2006), www.hursiad.org, ziyaret tarihi 30.09.2006.
- Göle, N., (1994), "Towards an autonomization of politics and civil society in Turkey", içinde **Politics in the Third Turkish Republic**, der. M. Heper ve A. Evin, Boulder: Westview Press, s. 213-222.
- Kuran, T., (2002), **İslam'ın Ekonomik Yüzleri**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Navaro-Yashin, Y., (1998), "Uses and Abuses of 'State and Civil Society' in Contemporary Turkey", **New Perspectives on Turkey**, No.18 (Bahar).
- Özdemir, Ş., (2006), **MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi**, Ankara: Vadi Yayınları.
- Şencan, H., (1994), **İş Hayatında İslam İnsanı**, İstanbul: MÜSİAD Yayını.
- Yavuz, M. H., (2005), **Modernleşen Müslümanlar**, çev. A. Yıldız, İstanbul: Kitap Yayınevi.